

ელენე გოგიაშვილი

ასისტენტ-პროფესორი, თსუ

მამა-შვილის ორთაბრძოლა აღმოსავლურ და დასავლურ ეპიკურ ტრადიციებში („როსტომიანი“ და „ჰილდებრანდის სიმღერა“)

მამა-შვილის ორთაბრძოლა შუა საუკუნეების ლიტერატურულ და ზეპირ თხრობით ტრადიციებში¹ ფართოდ გავრცელებული სიუჟეტია, რომელიც თაობათა შორის დაპირისპირებას მწვავე ბრძოლის აღწერით გამოხატავს. მამა და ვაჟი, მოწინააღმდეგე მხარეებს წარმოადგენენ ომში და ერთმანეთს ზღვებიან, როგორც უცნობები. ბრძოლა ტრაგიკულად მთავრდება. ევროპასა და ახლო აღმოსავლეთში უამრავი ლიტერატურული და ფოლკლორული ვერსია არსებობს თქმულებისა, თუ როგორ ეძებს სხვაგან დაბადებული შვილი თავის მამას და მერე მისივე ხელით კვდება. ამ სიუჟეტს იცნობს კავკასიის ყველა ხალხი და მისი ვარიაციები განსაკუთრებული მრავალფეროვნებით გამოირჩევა.

უძველესი ტექსტი, რომელშიც მამა-შვილის ბრძოლაა დრამატულად ასახული, ფიქსირებულია არაბულ ისტორიულ თხზულებაში. ეს არის აბასიდი ხალიფას, აბდალაჰ იბნ მუჰამად აღ-მანსურის (754-775) ამბავი. მეომარი უცხოეთში მოგზაურობისას გაიცნობს ქალს, რომელიც მისგან დაორსულდება. მეომარი ქალს უტოვებს ბეჭედსა და ტანსაცმელს, რათა ამით შვილის ცნობა შეძლოს. მამა-შვილი ერთმანეთს ორთაბრძოლაში ზღვდება და ვაჟი იღუპება. ეს თქმულება არაბულ ზეპირსიტყვიერებაშიც არის ცნობილი და ისტორიული სახე აქვს.²

¹ კვლევა ნაწილია პროექტისა „აღმოსავლეთი და დასავლეთი ქართულ ხალხურ ზღაპრებში: ზეპირი და ლიტერატურული ტრადიციები“, რომელიც ხორციელდება შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ხელშეწყობით (FR 217488).

² O. Spies. Arabisch-islamische Erzählstoffe, in Enzyklopädie des Märchens 1. Berlin/New York. Walter de Gruyter. 1977, გვ. 685-718.

პირველი წერილობითი ძეგლი ევროპაში მამისა და შვილის საბედის-
წერო შეხვედრაზე არის IX საუკუნეში ანონიმი ავტორის მიერ შექმნილი
„ჰილდებრანდის სიმღერა“ („Das Hildebrandslied“). გარდა იმისა, რომ ეს
არის ერთადერთი შემორჩენილი ნიმუში საერთოგერმანიკული საგმირო სიმ-
ღერისა გერმანულ ლიტერატურაში, სხვა თვალსაზრისითაც არის მნიშვნე-
ლოვანი: სწორედ მისი შესწავლით დაიწყო მამა-შვილის ორთაბრძოლის ლი-
ტერატურულ-ფოლკლორული სიუჟეტის კვლევის ისტორია. ძმებმა გრიმებმა
1812 წელს გამოაქვეყნეს ჰილდებრანდის სიმღერის ხელნაწერი, რომელსაც
ახლავს ფილოლოგიური გამოკვლევა, თარგმანი ძველი გერმანულიდან ბჭა-
რედის სახით, მრავალრიცხოვანი შენიშვნა ენობრივი, სტილისტური, პოეტიკ-
ური საკითხების გარშემო და თქმულებათა მთელი ციკლის მიმოხილვა.³

„ჰილდებრანდის სიმღერის“ ხელნაწერი დაცულია კასელის ბიბლიოთ-
ეკაში, თვითონ ხელნაწერი კი, რომლის ძირითად კორპუსს შეადგენს ლათი-
ნური საღვთისმეტყველო ტრაქტატი, ფულდას მონასტერს ეკუთვნოდა. „ჰილ-
დებრანდის სიმღერა“ მიწერილია ტრაქტატის პირველსა და უკანასკნელ
გვერდებზე. ტექსტი ნაკლულია, დასასრული დაკარგულია, თუმცა აშკარაა
მისი კავშირი ეპიკურ ტრადიციასთან. ქვემოთ მოცემულია „ჰილდებრანდის
სიმღერის“ სრული თარგმანი.

ჰილდებრანდის სიმღერა⁴

ამბობენ,

საომრად გაემზადნენ

ჰილდებრანდი და ჰადუბრანდი ორ ლაშქარს შორის.⁵

იარადი აისხეს, შვილმა და მამამ,

აბჯარი ჩაიცვეს, წელზე მახვილი შემოირტყეს,

იარადი აისხეს გმირებმა.

ჰილდებრანდმა ჰკითხა, ჰერიბანდის ძემ, ჭარმაგმა,

³ Die beiden ältesten deutschen Gedichte aus dem achten Jahrhundert: Das Lied von Hildebrand und Hadubrand und das Weißenbrunner Gebet zum erstenmal in ihrem Metrum dargestellt und herausgegeben durch die Brüder Grimm. Kassel, bei Thurneisen. 1812.

⁴ ბჭარედი შესრულებულია თანამედროვე გერმანულიდან ჩემ მიერ. კონსულტაციისთვის მად-
ლობას ვუხდის დოქტორანტებს, სიმონ ჰოელშერსა (იენის უნივერსიტეტი, გერმანია) და ანდ-
რეი კაპცარს (მასარიკის უნივერსიტეტი, ჩეხეთი).

⁵ თქმულების ისტორიული ფონია გერმანულ ტომთა ბრძოლები რომის იმპერიის წინააღმდეგ.
456 წელს რომი ოდოაკრმა დაიპყრო. ამავე ხანებში რომს აუჯანყდნენ გოთები თეოდორიხის
ხელმძღვანელობით. გერმანულ ხალხურ თქმულებებში თეოდორიხისგან მომდინარეობს ლიტ-
რიხი ბერნელის სახელი. მასთან დაკავშირებული გადმოცემები სამეცნიერო ლიტერატურაში
ლიტრიხ ბერნელის თქმულებათა ციკლად მოიხსენიება.

გამოცდილმა, გამოჰკითხა
 ორიოდ სიტყვით, თუ ვინ იყო მისი მამა,
 რა ერქვა, სადაური იყო.
 „მითხარი ვინმე და მეც გეტყვი, ვის ვიცნობ
 ამ სამეფოში, მთელ ქვეყანაზე“.
 ჰაღდებრანდმა მიუგო, ჰილდებრანდის ძემ:
 „ჩემმა ხალხმა მიაძხო,
 ძველმა და ბრძენმა, დიდი ხნის წინ რომ ცხოვრობდა,
 მამაჩემს ჰილდებრანდს ეძახდნენ, მე კი ჰაღდებრანდი მქვია,
 ოლაკერის⁶ რისხვას გაექცა და აღმოსავლეთს მიაშურა
 დიტრიხთან⁷ და მის მეომრებთან ერთად.
 შინ დამწუხრებული ცოლი და მცირეწლოვანი ვაჟი
 დატოვა: აღმოსავლეთს მიაშურა.
 ამიტომაც დააღონა ფრიად დიტრიხი
 უმძისობამ: უმეგობრო კაცი იყო,
 ოლაკერი სასტიკად სძულდა და [ჰილდებრანდი – ე.გ.] მისი ერთგუ-
 ლი მეომარი გახდა,
 მუდამ წინ მიუძღოდა ჯარს, ბრძოლის ჟინით,
 სიმაჰაცით განთქმული.
 არა მგონია, ცოცხალი იყოს...“
 „მხოლოდ ღმერთმა უწყის“, თქვა ჰილდებრანდმა, „არ მოგიხდეს
 ბრძოლა შენივე მოყვასთან“.
 მოიხსნა მკლავზე შებმული რგოლი,
 ოქროს რგოლი, მეფის ნაბობები,
 ჰუნების მბრძანებლის.⁸ „მეგობრობის ნიშნად მიიღე!“

⁶ თქმულებებში აღწერილი თეოდორიხისა და ოლაკერის დამოკიდებულება არ შეესაბამება ისტორიულ სინამდვილეს. დიტრიხი ამ თქმულებებში ტახტის კანონიერ მემკვიდრედ არის მიჩნეული მანამ, ვიდრე გაძეფდებოდა. ოლაკერზე გამარჯვების მოპოვებამდე იგი ვერონას მთავრადაა გამოცხადებული (დაწვრილებით იხ. გრ. ხავთასი. შუა საუკუნეების გერმანული ლიტერატურის ისტორია. თბ. 1980, გვ. 434).

⁷ თეოდორიხმა ბიზანტიელების დახმარებით გაილაშქრა ოლაკერის წინააღმდეგ და დაამარცხა. ოლაკერი თავისი ჯარით ჩაიკეტა რავენაში. რამდენიმე წლის შემდეგ მხარეები დაზავდნენ და ხელშეკრულების მიხედვით, თანაბრად უნდა ეცხოვრათ რავენაში, მაგრამ თეოდორიხმა დაარღვია ეს ზავი, მოაკვლევინა ოლაკერი და თვითონ გაეფუდა აპენინის ნახევარკუნძულზე. დიტრიხ ბერნელის ციკლის თქმულებებში ისტორიული სიზუსტე არ არის დაცული. ეს კარგად ჩანს თქმულების პერსონაჟ დიტრიხის (თეოდორიხის) გაიდევალებული სახით წარმოდგენაში (იხ. გრ. ხავთასი. შუა საუკუნეების გერმანული ლიტერატურის ისტორია, გვ. 42).

⁸ ისტორიულად დადასტურებულია, რომ თეოდორიხის ბრძოლაში ოლაკერის წინააღმდეგ ჰუ-

ჰაღებრანდმა, ჰილდებრანდის ძემ, მიუგო:
„შუბით ავიღებ შენს საჩუქარს,
შუბი შუბის წილ!
თავს იკატუნებ, ბებერო ჰუნო,
მაცდუნებ მაგ სიტყვებით, რომ შუბი აღმართო,
მზაკვრობაში გაგილევია შენი ღლენი, ბერიკაცო.
მეზღვაურებმა მითხრეს,
ოკეანის დასავლეთით, ბრძოლაში დაეცა და
მკვდარია ჰილდებრანდი, ჰერიბანდის ძე!“
ჰილდებრანდმა, ჰერიბანდის ძემ უთხრა:
„აბჯარზე გეტყობა,
კეთილშობილი პატრონი გყავს,
და რომ სამეფოდან ჯერ არავის განუდევნიხარ.
დადგა ავისმომასწავებელი ჟამი, ღმერთი მოწამეა:
სამოც ზაფხულ და ზამთარს⁹ ვეხეტებოდი უცხო ქვეყანაში,
მუდამ მეომართა რიგებში ვდგებოდი,
ვერ მომიხელთა სიკვდილმა,
ახლა კი ჩემმა საკუთარმა შვილმა უნდა შემომკრას მახვილი,
დანა დამცეს, თუ არა და, მე გავხდები მისი მკვლელი.
თუ ძალა გერჩის, წაიღე ბერიკაცის აბჯარი,
წაიღე ნადავლი, თუ თავს უფლებას მისცემ,
აღმოსავლეთის ზალხიდან ყველაზე ლაჩარიც კი არ იტყვის უარს
შენთან ბრძოლაზე, ასე რომ გწადია,
დაე, ვიბრძოლოთ; ენახოთ, რომელი ჩვენგანი
აყრის აბჯარს მეტოქეს“.
და იშიშვლეს იფნის მახვილები
ფიცხელ ბრძოლაში, ფარებს აძგერეს,

ნები მონაწილეობას არ იღებდნენ, რომ ღიჭრის დაკარგული პოზიციების დაბრუნებაში დახმარება ბიზანტიელებმა გაუწიეს და არა ჰუნებმა. თქმულებებში კი ღიჭრის დამხმარედ ჰუნები არიან წარმოდგენილი და არა ბიზანტიელები. ისინი აძლევენ თავისი ქვეყნიდან ღიჭრის თავშესაფარს და ჯარსაც, რომლის დახმარებითაც თეოდორიხი ამარცხებს თავის მოწინააღმდეგეს. ჰუნების ქვეყანაში ღიჭრის გაქცევისა და იქ სამხედრო დახმარების მიღების ამბავი პოეტური გამონაგონია (იხ. გრ. ხავთასი. შუა საუკუნეების გერმანული ლიტერატურის ისტორია, გვ. 43-44).

⁹ შუა საუკუნეების ჩრდილოეთ ევროპაში მიღებული დროითი საზომით, წელიწადის 60 სეზონი შეესაბამება 30 წელს.

ერთუროს შერეკინენ, ფარებს სცემდნენ,
საზარლად სცემდნენ,
სანამ არ დაემსხვრათ ცაცხვის ფარები
იარაღისგან...

მამა-შვილის ბრძოლის მოტივის შემცველი გადმოცემები ევროპაში ფიქსირებულია XIII-XV საუკუნეების ხელნაწერებში, ძველ ისლანდიური საგებში: “*Didriks saga*” (XIII საუკუნის მეორე ნახევარი), “*Ásmunar saga kappabana*” და “*Kjalnesinga saga*” (XIV ს.), “*Ásmundar saga*” (XV ს.). “*Das jüngere Hildebrandslied*” (XV ს.).

ირლანდიური თქმულება გმირ კუ ჰულანისა და მის ვაჟ კონლაზე XIV საუკუნის ხელნაწერის სახით არის შემორჩენილი, თუმცა კელტური ფოლკლორის მკვლევრები მას ჰილდებრანდის სიმღერის თანამედროვედ მიიჩნევენ.¹⁰ რუსული სიმღერები ილია მურომეცსა და მის ვაჟზე, სოკოლნიჩეკზე შუა საუკუნეებიდან უნდა მომდინარეობდეს, მაგრამ პირველი ჩანაწერები მხოლოდ მოგვიანებით, ბილინების ჩაწერის დროიდან არსებობს.¹¹

კავკასიურ ფოლკლორში ფართოდ არის გავრცელებული თქმულება როსტომზე, ფალავანზე, რომელმაც ორთაბრძოლაში თავისივე შვილი მოკლა. პერსონაჟის სახელი XI საუკუნის სპარსული პოეტიდან – ფირდოუსის „შაჰ-ნამედან“ მომდინარეობს (რუსტამისა და ზოჰრადის ამბავი). თავად მოტივი მამა-შვილის ბრძოლის შესახებ კი იმდენად ორგანული ნაწილია კავკასიის ხალხთა ფოლკლორისა, რომ მკვლევართა გარკვეული ნაწილი მის ხალხურ წარმოდგენას ვარაუდობს. „შაჰ-ნამეს“, როგორც ლიტერატურული პირველწყაროს, შესახებ მოსაზრებები გამოთქმული აქვთ: ვს. მილერს, ნ. მარს, ალ. ხაზანაშვილს, ექვ. თაყაიშვილს, ი. აბულაძეს, ალ. ბარამიძეს, ა. შანიძეს, თ. ბეგიაშვილს. ამ მეცნიერთა აზრით, კავკასიაში გავრცელებული თქმულებები როსტომზე „შაჰ-ნამედან“ მომდინარეობენ, მაგრამ ამასთან, ზოგიერთი მათგანი არ გამორიცხავდა მათი უძველესი დროით დათარიღებასაც. კერძოდ, ვ. მილერმა როსტომის თქმულების სვანური, ფშაური და ოსური ვარიანტების შესწავლისას დაასკვნა, რომ სვანური ვარიანტი თვით ფირდოუსის ნაწარმოებზე ძველი უნდა ყოფილიყო. მან სპარსული თქმულების კავკასიაში

¹⁰ M. Chesnutt. Vater-Sohn-Motiv, in Enzyklopädie des Märchens 13. Berlin/New York. Walter de Gruyter. 2010, გვ. 1348-1354.

¹¹ Былины в 25 т. Илья Муромец и Сокольник: Былина № 85. СПб. 2001, гв. 428-431.

შემოსვლის დროის დადგენაც სცადა: სპარსთა ამიერკავკასიაში შემოჭრა VI საუკუნეში. ვ. მილერსვე ეკუთვნის მოსაზრება, რომ ირანული თქმულებები კავკასიის ხალხებში საქართველოდან გავრცელდა. მანვე დაინახა მსგავსება რუსულ ბილინებისა და „შაჰ-ნამეს“ პერსონაჟთა შორის.¹² „შაჰ-ნამესა“ და ხალხური ზღაპრების საერთო მოტივებზე მინიშნებები აქვს ალ. ხახანაშვილსაც.¹³

ქართველ მეცნიერთა შორის არსებობს მოსაზრებები (გ. წერეთელი, დ. კობიძე, ვ. მაცაბერიძე, მ. ჩიქოვანი, ალ. ლლონტი), რომ მამა-შვილის ბრძოლის ქართული სიუჟეტი ბევრად ადრე არსებობდა ქართულ ხალხურ ეპოსში, ვიდრე „შაჰ-ნამეს“ ქართული ვერსიები გახალხურდებოდა და, უფრო მეტიც, თვით ფირდოუსის „შაჰ-ნამეზე“ ძველიც კი უნდა იყოს, როგორც ინტერნაციონალური მოტივი: „მამა-შვილის ბრძოლის ამბავი რამდენიმე ეპიზოდად შეიძლება გაიყოს და თითოეული მათგანის შესაფერისი გადმოცემები დაიდბნოს საკუთრივ როსტომიანის გარეშეც. ეს გარემოება მამა-შვილის ბრძოლის სიუჟეტის საქართველოში ადრინდელ, შაჰნამამდეც გავრცელებაზე მიუთითებს“.¹⁴

მამა-შვილის ორთაბრძოლის მოტივის ხალხურ თხრობით ტრადიციაში არსებობა უფრო ადრე, სანამ ლიტერატურული ნაწარმოებები შეიქმნებოდა, კიდევ უფრო სარწმუნო ზდება მსოფლიოს ხალხთა ფოლკლორული მასალის ფონზე. მამა-შვილის ბრძოლის სცენის ასახვა საერთაშორისო სიუჟეტებში გვხვდება, გეოგრაფიული და დროითი სივრცით ერთმანეთისგან საკმაოდ დაშორებულ ტექსტებში, და მათი მსგავსება მუდმივ სამეცნიერო ინტერესს იწვევდა. XX ს. დასაწყისიდანვე ევროპელი მკვლევრები მამა-შვილის ორთაბრძოლის მოტივს საყოველთაოდ გავრცელებით ხსნიდნენ და მის სამშობლოდ ან ირანს მიიჩნევდნენ, ან საერთო ინდოევროპულ ძირებს უძებნიდნენ. ი. დე ფრისი შეეცადა, სხვადასხვა ვერსიის საფუძველზე ამ მოტივის საერთო ფორმა დაედგინა. ამ მოტივის შემცველია ბერძნული და სერბული ბალადებიც. მისი დასკვნები ასე გამოიყურება:

1) ბავშვი ჩასახულია მშობლების ხანმოკლე ურთიერთობის დროს,

¹² Вc. Миллер. Осетинские этюды. ч. 1. Осетинские тексты. М. 1881, гл. 11; Вc. Миллер. Эскурсы в области русского народного эпоса в Новое обозрение 1892. №2828; თ. ჯაგოდნიშვილი. ქართული ფოლკლორისტიკის ისტორია. ტ. I. თბ. 2004, გვ. 515.

¹³ А. Хаханов. Этнографическое обозрение, кн. XIX, в Новое обозрение 1894. №3529.

¹⁴ ვ. მაცაბერიძე. ქართული ხალხური როსტომიანი. კრებ.: „ლიტერატურული ძიებანი“. XI. თბ. 1958, გვ. 418-419.

რომლის შემდეგაც მამა შორეულ მოგზაურობაში მიდის. ეს ეპიზოდი ყველა გადმოცემას საერთო აქვს, გარდა გერმანულისა, რომელშიც ჰალდბრანდი ქორწინების შედეგად იბადება და მამის სახლში იზრდება, მისი მამა კი დიტ-რიხის სამსახურშია ბერნში. მოუხედავად იმისა, რომ „დიდრიკს საგას“ ჩრდილოური წყარო უდევს საფუძვლად, დასაწყისი ეპიზოდი მაინც საერთო აქვს „არაჩრდილოურ“ ვერსიებთან: მამა ბავშვის დაბადებამდე ტოვებს სახლს. „დიდრიკს საგა“ დიტრიხსა და ჰილდებრანდს წარმოადგენს, როგორც უცხოებს ჰუნების მეფის ატლის (ატილას) სამეფო კარზე.

2) მამა შვილისთვის დატოვებს ამოსაცნობ ნიშანს („შაჰ-ნამეში“ ეს არის ძვირფასი ქვა, რუსულში – ოქროს ბეჭედი ან ჯვარი), რომელსაც ბოლოს ბრძოლის ველზე აღმოაჩენს. ბეჭედი გვხვდება გერმანულ და ირლანდიურ ტექსტებშიც, მაგრამ არავითარ როლს არ ასრულებენ ფინალურ სცენაში. “Kjalnesinga saga”-ში გოლიათი-დედა მოკვდავ-მამას ბეჭედს ჩუქნის, “Asmundar saga”-ში კი ბეჭედი საერთოდ არ ჩნდება.

3) მამა და ვაჟი ერთმანეთს ხვდებიან როგორც მოწინააღმდეგე ჯარების სარდლები. ეს მკაფიოდ არის გამოკვეთილი სპარსულ და გერმანულ ვერსიებში. ირლანდიურ და რუსულ წყაროებში ვაჟს არავინ ახლავს, როცა მოწინააღმდეგეს ხვდება. “Kjalnesinga saga”-ს მიხედვით, შვილი მამის საძებნელად მიდის; “Asmundar saga”-ში მოწინააღმდეგეები არა მამა-შვილი, არამედ ნახევარძმები არიან.

4) ერთ-ერთი მებრძოლი მეორეს ვერ ცნობს და თავს იკავებს სახელის გამჟღავნებაზე. ირლანდიურ წყაროში შვილმა – კონლამ არ იცის, რომ კუ ჰულაინი მისი მამაა და სახელს ვერ უმხელს, რადგან მას ტაბუ უკრძალავს ცალკეულ მებრძოლებთან ლაპარაკს. „შაჰ-ნამეში“ შვილს ნაბრძანები აქვს ვინაობის დამალვა, არც მისი მამა ამბობს სახელს. კუ ჰულაინი ხვდება, რომ მისი მოწინააღმდეგე მისი შვილია, განსხვავებით რუსტამისა და ილია მურომეცისგან. გერმანულ წყაროებში შვილი ამაყობს თავისი სახელით, მაგრამ ვერ წარმოუდგენია, რომ ჰილდებრანდი მამამისია, რომელიც მკვდარი ჰგონია. „შაჰ-ნამეში“ ზოჰრაბს უმაღლავნ რუსტამის ვინაობას და არც რუსტამს სჯერა, რომ მისი ძლიერი მოწინააღმდეგე მისი შვილია. “Kjalnesinga saga”-შიც არ სჯერა მამას, რომ მისი მოწინააღმდეგე შეიძლება მისივე ვაჟი იყოს.

5) მამა თავის შვილს მზაკვრულად ამარცხებს. კუ ჰულაინი ჯადოსნურ იარაღს იყენებს კონლას დასამარცხებლად. რუსტამი ზოჰრაბს მეორე

ბრძოლაში იწვევს. ილია მურომეცი ღმერთს შესთხოვს დახმარებას. გერმანულ და ძველ ჩრდილოურ ვერსიებში შვილი მიმართავს ეშმაკობას და მამა საყვედურობს, ეს ქალის მოფიქრებული იქნებაო.

6) საბოლოოდ მამა შვილს კლავს. ეს ეპიზოდი ირლანდიურ და სპარსულ ვერსიებში გვხვდება. „Kjalnesinga saga“-ში შვილი კლავს მამას. „დიდრიკს საგა“ მამისა და შვილის შერიგებით მთავრდება. ილია მურომეცის შვილი მამის ცნობის შემდეგ არ ურიგდება მამას, პირიქით, დედაზე იძიებს შურს, რის შემდეგაც მამა თავად მოკლავს მას.

ი. დე ფრისი აჯამებს რა მამა-შვილის ბრძოლის მოტივზე აგებულ თქმულებებს, მიიჩნევს მათ ისტორიულ დროში გავრცელებულად ჩრდილო-დასავლეთ ევროპაში. მამა-შვილის შერიგებას „დიდრიკს საგასა“ და მოგვიანო გერმანულ ვერსიებში მეორად გადაშუშავებად მოიაზრებს, როგორც ქრისტიანობისა და სარაინდო ეთიკის გავლენას. ი. დე ფრისის აზრით, მამა-შვილის ბრძოლის მოტივი მომდინარეობს მითისგან, რომელიც დაკავშირებულია ინიციაციის რიტუალთან (მამის მიერ რიტუალურ მკვლელობასთან). მითოლოგიური პარალელი ამისთვის არის ზევსის მიერ ჰერაკლეს მოკვლა. თქმულება არა მოხეტიალე სიუჟეტია, არამედ მაგალითი ყმაწვილური გამბედაობისა, რომელიც ღირსების დაცვისთვის საკუთარ მამასაც კი წინააღმდეგობას უწევს.¹⁵

„შაჰ-ნამე“ ქართულად ნათარგმნი უნდა ყოფილიყო ჯერ კიდევ XII საუკუნეში, მაგრამ ჩვენამდე მოღწეული უადრესი თარგმანი, XVI საუკუნისაა – ნ. მარი ამას სწორედ ქართული ხალხური თქმულებების საფუძველზე ვარაუდობდა: „სპარსულ თხზულებათა შორის, რომელნიც თარგმნილა ქართულად მეთორმეტე საუკუნეში, პირველ თარგმანად უნდა ჩაირიცხოს „შაჰ-ნამე“. მისი გმირი როსტომი ჩვენ ხშირად გვხვდება საქართველოს ხალხურ ლექსებსა და სიმღერებში; ქართველებს იგი თავის გმირად მიაჩნიათ. აგეთის შეთვისებისთვის უცხოთ გმირისა, თითქმის ეროვნულ, შინაურ სახედ გარდაქმნისათვის საჭიროა ხანი. მართალია, ჯერჯერობით შეკრებილს ზეპირთქმულებაში როსტომის შესახებ უფრო ხელახლა გადმოქართველებული, ჩვენამდე მოწვენილ როსტომიანის გავლენას ვპოულობთ, მაგრამ შესაძლებელია, ძველ მასალას პილოტანის (ერთ-ერთი ეპიკური თხზულების პერსონაჟი – ე.გ.) შესახებ, მეთორმეტე საუკუნეში ნათარგმნიდან გავრცელებულს სა-

¹⁵ Jan De Fries. Das Motiv des Vater-Sohn-Kampfes in Hildebrandslied in Zur germanisch-deutschen Heldensage ed. K. Hauck. Wege der Forschung. Bd. 4. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 1961, გვ. 248-84.

ქართველოში, შეთვისებულს ხალხისგან და გალექილს დაპროტოდეს რაიმე ხელმეორედ ნათარგმნისაგან და თან შემთხვევას ჩაეგლოს ზეპირსიტყვაობის ხელში“.¹⁶

„შაჰ-ნამეს“ ქართულ თარგმანში როსტომისა და მისი ვაჟის ამბავი შემდეგ ეპიზოდებად იყოფა:

- 1) როსტომის წასვლა სანადიროდ და რაშის დაკარგვა;
- 2) სამანგანის მეფის ქალიშვილის თუმიანის მისვლა როსტომთან;
- 3) გამოსაცნობი ნიშნის – მძივის დატოვება;
- 4) ზურაბის დაბადება და აღზრდა;
- 5) მამის ვინაობის გამოკითხვა;
- 6) ზურაბის სამზადისი ირანში სალაშქროდ. გაიგებს თუ არა მამის ვინაობას, ზურაბი სიამაყით აივსება და ემზადება ირანის წინააღმდეგ საომრად, ქაოზ მეფის ჩამოგდება და როსტომის გამეფება აქვს განზრახული. ამასთან, ის ემუქრება აფრასიობს. ეს ამბავი მიადწევს აფრასიობამდე, რომელიც ზიფათის ასაცდენად მიმართავს ზერხს. ომანისა და ბარმანის სარდლობით ზურაბს უგზავნის დამხმარე ლაშქარს, თან წერილს გაატანს, ომანსა და ბარმანს კი დაავალებს იმგვარად იმოქმედონ, რომ როსტომმა და ზურაბმა ერთმანეთი ვერ იცნონ;
- 7) ზურაბის წასვლა ირანს და მისი ბრძოლა გულდარიფმთან, რომელიც აფრთხილებს, ნუ წავა ირანში).
- 8) როსტომისგან ზანდარაზმის მოკვლა;
- 9) ზურაბისგან ფალავანთა ვინაობის გამოკითხვა;
- 10) ზურაბის პირველი შებრძოლება ქაოზ მეფის ლაშქართან;
- 11) როსტომისა და ზურაბის ბრძოლა;
- 12) ზურაბის სიკვდილი და გაცოცხლების ცდა;
- 13) თუმიანისგან ზურაბის დაღუპვის ცნობა და მისი სიკვდილი
- 14) ფინალი: „[როსტომი] გამოვიდა და წავიდა შვილის მამკველი კელითა, თვალი სოფელსავ მიუგო, ვითა ყუავილი კელითა“ (სტრ. 2914).¹⁷

¹⁶ ნ. მარი წარმოუდგენლად მიიჩნევდა, რომ ქართველებს XII საუკუნეში „შაჰ-ნამე“ არ ეთარგმნათ: „როგორ წარმოვიდგინოთ ბუნების წინააღმდეგი გარემოება, რომ ქართველებს ეთარგმნოთ აგეთი შედარებით ნაკლებ ღირსების თხზულება, როგორც ვისრამიანია, და ფიროღოვის უკვდავი ქმნილება უღირსად შეემჩნიოთ და არ გადმოედოთ თავიანთ დედა-ენაზე“. ნ. მარი. „როსტომიანი“ (ორიოდ სიტყვა „შაჰ-ნამე“-ს ქართული თარგმანის შესახებ). გაზ. „ივერია“. 1891, №№132-135.

¹⁷ აქ და ქვემოთ ყველა ციტატა „შაჰ-ნამედან“ დამოწმებულია წიგნიდან: შაჰ-ნამე. პოემა. ქართული ვერსიები. ტ. II. რედაქცია, კომენტარები და ლექსიკონი ი. აბულაძისა. ტფ. 1934.

ქართული ხალხური როსტომიანის მკვლევარი ვ. მაცაბერიძე როსტომის თქმულების პროზაულ ვარიანტებს უფრო ადრინდელად მიიჩნევს, ვიდრე ლექსნარევს: „ლექსნარევ ვარიანტებში შეიმჩნევა „შაჰ-ნამეს“ ქართული ვერსიების კვალი, მაგრამ იგი არ შეხება ტექსტის ძირითად ნაწილს, არ შეხება მის იდეურ და ფორმალურ მხარეს. ეს გვაფიქრებინებს, რომ ლექსნარევი ვარიანტების პირვანდელი ფორმაც პროზაული იყო, მაგრამ შემდგომში შეტანილ იქნა ის მოტივები, რომლებიც არ გვხვდება პროზაულში, ანდა გვხვდება, მაგრამ მარტივი ფორმით“.¹⁸

ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ეპიზოდი, რომელიც ქართულ ხალხურ როსტომიანს „შაჰ-ნამესგან“ განასხვავებს, არის ლეგენდა მუსიკალური საკრავის წარმოშობაზე. რამდენიმე ხალხური ვარიანტის მიხედვით, როსტომი შვილის გასაცოცხლებლად ეშმაკის რჩევით ჩადის ორმოში შვილთან ერთად ხანგრძლივი დროით. ამ ხნის განმავლობაში გაეზრდება წვერი, ამას სიმებად გააბამს შვილის მკლავზე, გააკეთებს ჭიანურს და თავის უბედურებას დასტერის. როსტომიანის სვანური ვარიანტის მიხედვით, მამამ (როსტომმა) შვილის სხეულზე გააბა საკუთარი წვერი, თავიდან საკრავის კორპუსი გააკეთა, ძვლებისგან – ტარი, გვერდის ძვლებისგან – ხემი. ეთნოლოგ მ. შილაკაძის კვლევის თანახმად, ის ფაქტი, რომ საკრავის გაკეთების მოტივი არ გვხვდება არც ლიტერატურულ წყაროში, ხალხური ეპოსის არც ყველა ვარიანტში, გვაფიქრებინებს, რომ საკრავის წარმოშობის შესახებ გადმოცემა როსტომიანიდან დამოუკიდებლად არსებობდა და რომ იგი მოგვიანებით შეერწყა როსტომიანს“.¹⁹

მიუხედავად გახალხურებისა და მითოლოგიური მოტივების სიმრავლისა, „როსტომიანის“ ლიტერატურული წარმოშობა მაინც გადამწყვეტ როლს თამაშობს ეპიკური ნაწარმოების პოეტიკაში. ეს განსაკუთრებით ფინალურ სცენაში იგრძნობა.

დიალოგს, რომელიც მამასა და შვილს შორის იმართება საბედისწერო შეხვედრის დროს, ქართულ ხალხურ „როსტომიანში“ ლიტერატურული გავლენის კვალი აშჩნევია. ზოგადად, ფოლკლორული ნაწარმოებისთვის ნაკლებ დამახასიათებელია პერსონაჟთა ემოციური ტონი, მაგრამ ხალხურმა „როსტომიანმა“ ეს ლიტერატურული ვერსიიდან იმემაკვიდრა.

¹⁸ ვ. მაცაბერიძე, ქართული ხალხური როსტომიანი, გვ. 438.

¹⁹ მ. შილაკაძე, ტრადიციული სამუსიკო საკრავები და ქართულ-ჩრდილოკავკასიური ეთნოკულტურული ურთიერთობანი. თბ. 2007, გვ. 249.

ხალხური	„შაჰ-ნამეს“ ქართული თარგმანი
ბერო კაცო, ნუ შევიბით, გული რასმე მევეჯებაო, დედიჩემის დაბარება ყველა რასმე მენიშნებაო. ²⁰	კულაცა უთხრა საუბარი ზურაბ, სიტყუა არა მქისი: მე შენზედა ნიშანს ვხედავ, ნათესავად შენ ხარ ვისი, საძებნელად გამოვჭრილვარ, მე სურვილი მამკლავს ვისი, შენ როსტომ ხარ, დასტანის ძე, შვილის- შვილი საამისი! (სტრ. 2836).
აღე, ზურაბ, მაიკმაზე, ტანთ ჩაიცვი საომარი, წამოდექით, ირანელნო, ვინ ხართ უფრო ფალავა- ნი! ²¹	როსტომ თქვა: ცუდად აუბნებ, ყმაწვილო, ტკბილსა ენასა! ჩუენ ერთმანერთსა ომშიგან ძოდან დავპირდით რკენასა, მით ზვალმე გარდავიწყუიტოთ, ერთი ველო- დეთ შევლასა, ბოლო იგ იყოს საქმისა, ვიწყოთ ცრემლისა დენასა! (სტრ. 1837)
შენ ბერიკაცო, რად მომკალ, დანა რად დამე კადამდე, შენ მამაჩემსა როსტომსა საით წაუხვალ, სადამდე? ზღვას წახვალ, იქ ჩამოგყვება, ხმელეთს ვერ დაემალები, გერჩიენა ცას წასულიყავ, ვარსკვლავად ჭკუა აგელო,	ზურაბ უთხრა: ბერო კაცო, დამიკოდე გული წყლული! სჯობდა შინა მისულიყავ, დაგელივა მუნვე სული (სტრ. 2839).

²⁰ შ. ძიძიგური. ქართული დიალექტოლოგიის მასალები. თბ. 1974, გვ. 112.

²¹ როსტომი. ხალხური ზღაპარი. გაგონილი და ჩაწერილი თ. რაზ-ს [რაზიკაშვილის] მიერ. გაზ. „ივერია“. 1894. №132.

ელენე გოგიაშვილი. მამა-შვილის ორთაბრძოლა აღმოსავლურ და დასავლურ
ეპიკურ ტრადიციებში („როსტომიანი“ და „ჰიდლებრანდის სიმღერა“)

ხმელეთი საჭვრეტლად გქონდეს, მიწა სურვილად წაგელო, ლოცვას მაინანიებდი, თავი ძირს აღარ დაგე- დო! ²²	
---	--

როსტომი იმდენად პოპულარული გმირია ქართულ ხალხურ გადმოცემებში, ის გარდა საკუთრივ „როსტომიანისა“, სხვა თქმულებებშიც ჩნდება, რომელთა სიუჟეტებიც საერთოდ არ უკავშირდება როსტომის ამბავს. როსტომისადმი განსაკუთრებული დამოკიდებულება იმაშიც გამოიხატა, რომ როსტომს „ეკუთვნის“ მთელი რიგი აფორიზმებისა და გამონათქვამებისა ქართულ ფოლკლორში. ზოგი ამ აფორიზმთაგან ლიტერატურული გზით არის დამკვიდრებული, ზოგიც ხალხურია.

ხალხური	„შაჰ-ნამეს“ ქართული თარგმანი
როსტომ სთქვა: ესე სოფელი კაცს ხელში გაუქანდება, ვინცა თქვა, ახლა მე დამრჩა, არც იმას გაუთავდება. ²³ --- როსტომ სთქვა: მიწა გრილია, მტერსა არ უნდა რბილობა, კარგია ვაჟკაცისათვის ომშია გამოცდილობა. --- როსტომ სთქვა: ერთი არა სჯობს ამ ჩემსა მოგონებასა, ერთხელ სჯობია სიკვდილი	ვინც მიენდობის სოფელსა, მას უფრო გაუავდების, თავი და ბოლო არ უჩნდეს, ანაზღად გაუთავდების, თუ ვინმე დასდებს ავსს წესსა, იმასვე გაუმწარდების, ვინც იტყუის, ჩემთა ხელთ არის, არცა მას გაუთავდების. (სტრ. 2111)

²² როსტომი. ხალხური ზღაპარი. გაგონილი და ჩაწერილი თ. რაზ-ს [რაზიკაშვილის] მიერ.

²³ ხალხური ლექსები ამ ცხრილში მოყვანილია წიგნიდან: ვ. კოტეტიშვილი. ხალხური პოეზია. თბ. 1961, გვ. 225-226.

სულ მუდამ დაღონებასა. --- როსტომ სთქვა: დღეიმც კრუ- ლია დაბადებისა ჩემისა, რაც რო მე გამოვიზარდე, დღე ვერა ვნახე ლხენისა, სიყმე სიბერედ ვაქციე, გაჰქრა სინათლე ჩინისა, ვერც გული გავალხინე რა, უღელი მეღა რკინისა.	
---	--

როსტომსვე მიაწერს ხალხური ტრადიცია „ვეფხისტყაოსნის“ ერთ აფ-
ორიზმსაც:

ხალხური

ვეფხისტყაოსანი

როსტომ სთქვა: ერთი ქართული
ჩინეთის ქვაზე სწერია,
ვისიც მე ვიყავ ერთგული,
ის გახდა ჩემი მტერია.²⁴

ესე არაკი მართალი ჩინს ქვასა ზედა
სწერია:
ვინ მოყვარესა არ ეძებს, იგი თავისა
მტერია (სტრ. 854)

ქართული ხალხური როსტომიანი თვალსაჩინო მაგალითია ლიტერატუ-
რული და ფოლკლორული მოტივების ურთიერთშერწყმისა და ინტერპრეტაცი-
ისა. ეჭვგარეშეა, რომ „შაჰ-ნამე“ ქართული როსტომიანის პირველწყაროა,
მაგრამ ხალხური ტექსტების ანალიზი აჩვენებს, რომ თქმულებათა ციკლი
მამა-შვილის ორთაბრძოლაზე მითოლოგიურ მოტივებსაც შეიცავს ისევე, რო-
გორც მისი ანალოგები დასავლურ და აღმოსავლურ ეპიკურ ტრადიციებში.

²⁴ ვ. კოტეტიშვილი. ხალხური პოეზია, გვ. 225.

Elene Gogiashvili

Assistant Professor,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

THE FATHER-SON FIGHT IN ORIENTAL AND OCCIDENTAL EPIC TRADITIONS (“ROSTOMIANI” AND “HILDEBRANDSLIED”)

Summary

The study of the geographic spread of the folktales is closely connected with the interaction between literary and oral narratives. Nowadays it is very important to consider literary sources in the study of oral narrative materials: large number of the folktales has a rich literary tradition and some plots of the folktales come from the literature, spread and interpreted by folk narrators.

There are many examples of literary influences in the folktales of the Georgian folklore: the motifs from the national and the translated literature. The interaction between literacy and orality is one of the most difficult problems in the study of folklore, as well as literary theory and medieval researches.

In the folktale study there are some important aspects to be considered, including textual analysis of the folktale: types, plots and motifs; folkloric genres in literary texts.

This article is a part of the research project “Orient and Occident in Georgian Folktales: Oral and Literary Traditions”, supported by the Shota Rustaveli National Science Foundation, Georgia.

In the medieval literary and oral traditions, a common motif about the struggle between father and son represents the fight between two generations. The father and the son face each other and prepare for imminent confrontation. After a very long and heavy bout of wrestling, the father kills his son. In Europe and in the Middle East there are numerous literary and oral stories of the tragic encounter between son and father. This motif and its variants are well-known in all regions of the Caucasus.

The oldest written source in the Middle East introducing the motif of the father-son struggle goes back to the 8th century. The first European manuscript

is the “Hildebrandslied”, a heroic epic poem written in Old German verse. Hildebrand fights his own son Hadubrand.

The Georgian epic “Rostomiani” is a folkloric version of Ferdowsi’s poem “Shahnamah” (11th century), translated into Georgian in the 16th century. In Georgian oral versions there is only one story from “Shahnamah”: the story of Rostom (Persian: Rustam) who fought and killed his own son Zurab (Persian: Sohrab) in the battle.

The issue of origination of the folkloric plots is not always clear and variations of cultural background are always noticeable. The motif of the father-son struggle, one of the international motifs present in the Georgian folklore, could be called as “eternally recognized tale type”.